

УДК 81'373.72

Я. В. Бечко,

кандидат філологічних наук, старший викладач
(Уманський національний університет садівництва)
yanabechko@mail.ruАСПЕКТИ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КЛЮЧОВОЮ ЛЕКСЕМОЮ АНГЛ. *FIRE*

У статті проаналізовано особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичну лексему англ. fire, а також розглянуто такі аспекти внутрішньої форми, як прозорість, образність, метафоричний та метонімічний характер. З'ясовано як внутрішня форма таких фразеологізмів співвідноситься з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями згаданої ключової лексики.

Вогонь й інші термічні явища відіграють істотну роль у житті людини, її природному та суспільно-культурному довіллі. Лексеми, що належать до "термічної" сфери, здатні передавати, зокрема у вторинному використанні, дуже широкий спектр значень, які належать не лише до цієї, а й до інших семантичних сфер і вираження яких прямо чи опосередковано мотивується термічною семантикою. Дослідженням смислового розвитку "термічних" слів у царині лексичної семантики і словотвору займаються Т. О. Черниш, Л. В. Педченко, К. С. Верхотурова [1–3], натомість фразеологічних студій тут бракує. У нашій статті ми ставимо за мету з'ясувати особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичну лексему англ. *fire*. Нас ця тема цікавить у зв'язку з вивченням проблеми семантичного і фразеотвірного потенціалу термічної лексики, що є актуальною у теоретичній фразеології. За об'єкт нашого дослідження ми обрали англійські ідіоматичні фрази номінативного та предикативного характеру, порівняльні звороти, прислів'я та приказки, усталені мовленнєві формули, в яких ключовим компонентом виступає іменник англ. *fire*.

Структурно-семантичний аналіз предикативних фразем із ключовою лексемою англ. *fire* показав, а) що їхня внутрішня форма виявляє певні спільні риси, і б) що ці риси знаходяться у співвідношенні з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями згаданої ключової лексики. Фразеологічно пов'язаним, чи фразеологічним, ми називаємо те значення, яке слово отримує, виступаючи у контексті фраземи, і яке є, отже, складником цілісного значення цієї фраземи. Одним із типових фразеологічних значень слів-найменувань вогню є "джерело інтенсивного деструктивного, головню негативного (й не завжди фізичного) впливу". Іншим, також типовим, хоча й менш розповсюдженим, є фразеологічно пов'язане значення "цілеспрямована ефективна (і здебільшого позитивно оцінювана) конструктивна діяльність". Спільним для цих фразеологічних значень є семантична риса "інтенсивна результативна дія". У переважній більшості випадків ці значення мотивуються фразеотвірною семантою "вогонь, полум'я", яка для найменувань вогню є вихідною, первинною. Крім того, подібні фразеологічні значення можуть походити і від вторинної для назв вогню семантики "стрільба, ведення вогню".

Отож для фразеологічних утворень, у складі яких назви вогню виражають ці два типи значення, загалом, є характерною образна внутрішня форма, котра є позначенням певної більш-менш реальної ситуації, такої, приміром, як посилення процесу горіння внаслідок додавання до вогню легкозаймистих речовин, необачне поводження з вогнем і ті наслідки, які воно може мати для людини тощо: англ. *put (add, heap) the fat (fuel) to the fire* "підливати масла у вогонь" [4: 264] ("погіршити суперечку чи сварку"); *play with fire* "по-дурному ризикувати" [5: 114] (досл. "гратися з вогнем"). А у випадку англ. *not (ever) / never set the Thames (the world) on fire*, навпаки, ідеться про нездатність певної особи до таких вчинків, реалізація яких є явно неможливою, такою, що виходить за рамки очікуваного. Далі, однак, усі ці ситуації витлумачуються в узагальненому сенсі як метафора (метафоричний знак) інших подібних за своїм суттєвим характером ситуацій. Наприклад, у фраземі англ. *there is no smoke without fire* ситуація, що описується на дослівному рівні, водночас отримує узагальнене витлумачення: "не існує явища без його причини", яке, у свою чергу, може "прикладатись" до інших конкретних ситуацій, пор. дефініції англійської колокації, що порівнюють зв'язок між димом і вогнем із відношенням між поголосом та його можливими реальними підставами ("у чуток завжди є певні підстави" [6: 321]; "якщо про когось говорять щось погане, то це, можливо, частково відповідає дійсності" [7: 1562]). Отже, таке витлумачення внутрішньої форми фраземи можна оцінити як узагальнюючу метафору, або ж як узагальнення із образним підґрунтям, що ілюструє або генералізоване значення, або увиразнює абстрактну логічну структуру певної подібної конкретної ситуації.

Аналогічним чином узагальнюючу метафору, що втілює сучасну мовно-культурну модель, можна вбачати й у випадку фразем типу англ. *be / come under fire* "а) зазнати суворої критики за зроблене вами (уживання, властиве медійним повідомленням); б) потрапити під вогонь (обстріл)" [7: 597] (спеціальне військове словникове значення "стріляння" метафорично мотивує цілісну фразеологічну семантику, образно ототожнюючи зосередження вогню з особливою критичною увагою чи пильністю), *miss fire* "не досягнути мети, не дати бажаного необхідного ефекту" [4: 279] і т. д., а також і в тих сполуках, де семантика "вогонь" отримує значення інтенсивного й продуктивного процесу, а внутрішня форма описує виробничі ситуації, такі, як підтримання чи розкладання вогню, його використання для готування їжі чи розігрівання прасок тощо.

Але в деяких аналізованих фраземах, у їхньому первісному фразеологічному значенні можна зустріти й вияв метонімічної мотивації: мова йде про ті сполуки, внутрішня форма яких відтворює певні історичні реалії, називаючи їхні деталі, пор. англ. *fire and sword* "спалення й убивство (під час війни)" [6: 321] (досл. "вогонь і меч (вогнем і мечем)"), відносно якої існує кілька версій виникнення. Одна з них пов'язує її внутрішню форму зі стародавнім способом лікування (вирізання ран і припалювання їх вогнем, або розжареним металевим інструментом), натомість значення "знищувати супротивника мечем і пожежами" з'являється у римських поетів. Представлення певної ситуації за її складниками (із подальшим метафоричним узагальненням дещо відмінним) можна вбачати й у сполучі англ. *go through fire (and water)* "1. пройти через суворі випробовування; 2. іти у воду і вогонь за когось (*for*); пройти вогонь і воду, здолати перешкоди" [8: 432].

Метонімічною є внутрішня форма позначення пекла в англ. *fire and brimstone* "пекло, пекельні муки" [4: 277] (досл. "вогонь і сірка") і *the fires of hell* "геєнна вогненна" [4: 278] (досл. "вогні пекла") – асоціація пекла з вогнем та сіркою є загальновідомою, пор. у Євангелії від св. ап. Марка (9, 43): *And if thy hand offend thee, cut it off: it is better for thee to enter into life maimed, than having two hands to go into hell, into the fire that never shall be quenched*; пор. також Апокаліпсис (21, 8): *But the fearful, and unbelieving, and the abominable, and murderers, and whoremongers, and sorcerers, and idolaters, and all liars, shall have their part in the lake which burneth with fire and brimstone which is the second death*.

Таким чином, у деяких із фразем цієї групи знаходять відображення релігійні та міфологічні уявлення і, відповідно, мовні моделі, представлені у прецедентних текстах, що стали джерелом їх запозичення шляхом фразеологічного калькування; пор. також: *a brand from (out of) the fire* "людина, чудом врятована від небезпеки, загибелі" [4:105] (досл. "головешка з вогню") (у разі, якщо тут мається на увазі пекельний вогонь); *breathe fire* "говорити й поводити себе дуже сердито" [4: 278] (досл. "дихати вогнем"); *sacred fire* "священий вогонь, божественний вогонь" ("іскра божя", тобто творчий дар, натхнення, талант) [4: 652]; *Promethean fire* "незгасне стремління до високих цілей і ідеалів" [4: 279] (досл. "Прометей вогонь"). До групи фразеологічних запозичень (чи мовно-культурних паралелей, чи ізоглюс) можна віднести і фразеологізм англ. *St. Anthony's fire* "бешиха" [9: 116] (досл. "вогонь сятого Антонія"). Як уже згадувалось, вираз походить від повальної смертоносної рожі XI ст., що її зцілювали мощі св. Антонія. Незрозумілою для носіїв сучасної мови є і внутрішня форма фразеологізму англ. *Hermes' (St. Elmo's) fire* "вогні святого Ельма (тобто явище статичного розряду атмосферного струму)" та його відповідників. Св. Ельм (відомий також як Еразм Формійський), покровитель моряків, був єпископом у Сирії. За легендою, його катували дуже жорстоким способом, садовлячи на розпечене до червоного кольору залізне крісло. Можливо, саме тому неаполітанські моряки, а згодом і фізики почали називати електричні розряди, що з'являються на щоглах кораблів, "вогнями святого Ельма", особливо під кінець грози: через це такі вогні вважались щасливим знаком, свідчачи, що святий молиться за моряків.

Вираз англ. *heap coals of fire on smb's head* "засоромити когось, відплативши добром за зло, обеззброїти когось великодушністю" [4: 157] (досл. "насіпати палаюче вугілля на чинюсь голову") походить із Біблії, але його внутрішня форма, дослівно відтворюючи відповідний гебраїзм, за своїм буквальним змістом не пов'язана з власне релігійною тематикою. Варто додати, що ця внутрішня форма легше "прочитується", якщо зіставити її з тими ідіоматичними сполуками, де семантика вогню й узагалі термічного впливу мотивує фразеологічно пов'язані значення, які виражають негативні душевні й тілесні відчуття, а також і фізіономічні ознаки їхнього прояву.

Знову повертаючись до нашої тези про наявність зв'язку між модельним характером внутрішньої форми і фразеологічно похідним значенням, зауважимо, що істотно іншим, ніж у попередніх прикладах, є образний зміст внутрішньої форми фразем, котрі за допомогою твірної "вогневої" семантики виражають 1) інтенсифікуючий вплив на людину, її дії та психіку, а також 2) певні соматичні й психологічні стани людини й властивості її характеру (такі, як гарячка чи збудженість; запальність, гарячковість, темпераментність). Щоправда, у першій групі теж можна знайти випадки, коли механізм внутрішньої форми спирається на образне витлумачення реальної життєвої ситуації (такою є, приміром, пожежа як причина поспіху, пор. англ. *where is the fire* "Що ви так поспішаєте?" [4: 279] (дослівно "Де горить?"), чи вогонь як складник технологічних процесів. Однак більшість фразем тут має внутрішню форму, котра образно представляє ситуацію інтенсифікуючого впливу у нереальний спосіб, пор. англ. *on the fire* "в роботі, в процесі становлення" [4: 279] (дослівно "у вогні"), *build (light) a fire under smb* "примусити кого-небудь діяти" [4: 277] (дослівно "розпалити вогонь під кимсь").

Що ж до фразем, де фразеотвірне значення вогню служить для позначення "гарячих" рис темпераменту людини й аналогічних психічних та тілесних станів, то тут їх образне представлення видається міфо-поетичним і в цьому сенсі умовним: причиною цих властивостей чи станів зображується вогонь, що локалізується в людині, яка, отже, горить, спалахує, уподібнюється вогняній кулі тощо, пор. англ. *a fire in the blood* "пристрасть" [4: 278] (дослівно "вогонь в крові"), *full of bush fire* "дуже енергійний, життєрадісний, відважний, мужній" [4: 278] (дослівно "сповнений вогню як при пожежі у африканських чи австралійських чагарниках"), *a ball of fire* "хтось сповнений енергії та ентузіазму" [4: 62] (дослівно "куля вогню"), *catch (take) fire* "загорітися (любов'ю, пристрастю, ентузіазмом і под.)" [4: 278] (дослівно "зайнятися"), *fire in one's belly* "сильне бажання" [7: 597] (дослівно "вогонь у череві"), *on fire* "дуже привабливий, еротичний" [7: 597] (дослівно "у вогні"). Ці образи із сучасного погляду є поетично-умовними, проте в історико-культурній перспективі, очевидно,

відображають міфологічне сприйняття відповідних почуттів і яви (згідно з І. Г. Франк-Каменецьким, "те, що для міфічного образу є змістом, стає для поетичного образу його (внутрішньою) формою").

Таким чином, фразеологічна семантика ключових лексем, виникаючи під впливом різних моделей і чинників смислового розвитку, у загальних рисах виявляється співвідносною із диференціацією внутрішньої форми фразем за ознакою "правдоподібність / міфологічно-образна умовність".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Черниш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід): [монографія] / Т. О. Черниш. – К.: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2003. – 480 с.
2. Педченко Л. В. Лексика вогню в говірках російської мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 "Російська мова" / Л. В. Педченко. – Харків, 2000. – 20 с.
3. Верхотурова К. С. Огонь в зеркале русского языка: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / К. С. Верхотурова. – Екатеринбург, 2009. – 213 с.
4. Англо-русский фразеологический словарь / [авт.-уклад. А. В. Кунин]. – М.: Рус. яз., 1984. – 944 с.
5. Longman Dictionary of English Idioms. – Harlow: Longman Gr. Lim., 1979. – 387 p.
6. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / [A. S. Hornby, A. P. Cowie]. – Moscow: Russian Language Publishers, 1982. – V. 1–2.
7. Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary / [ed. by S. Bullon]. – Harlow, England: Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.
8. Англо-український фразеологічний словник / [уклад. К. Т. Баранцев]. – К.: Рад. школа, 1969. – 1052 с.
9. Dictionary of English Colloquial Idioms / [F. T. Wood, R. Hill]. – London: The Macmillan Press Limited. 1979. – 354 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Chernysh T. O. Slov'ianska leksyka v istoryko-etymologichnomu vysvitlenni (gnizdovyi pidkhid) [Slavic Lexic in the Historical Ethymological Expression]: [monografiia] / T. O. Chernysh. – K.: Kyivs'kyi nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, 2003. – 480 s.
2. Pedchenko L. V. Leksyka vogniu v govirkakh rosiiskoi movy [Lexics of Fire in Dialects of the Russian Language]: avtoref. diss. na zdobuttya nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.02 "Rosiiska mova" / L. V. Pedchenko. – Kharkiv, 2000. – 20 s.
3. Verkhoturova K. S. Ogon' v zerkale russkogo iazyka [Fire in the Mirror of the Russian Language]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / K. S. Verkhoturova. – Ekaterenburg, 2009. – 213 s.
4. Anglo-Russkii frazeologicheskii slovar' [English-Russian Phrasebook] / [avt.-uklad. A. V. Kunin]. – M.: Rus. yaz., 1984. – 944 s.
5. Longman Dictionary of English Idioms. – Harlow: Longman Gr. Lim., 1979. – 387 p.
6. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / [A. S. Hornby, A. P. Cowie]. – Moscow: Russian Language Publishers, 1982. – V. 1–2.
7. Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary / [ed. by S. Bullon]. – Harlow, England: Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.
8. Anglo-Ukrains'kyi frazeologichnyi slovnyk [English-Ukrainian Phrasebook] / [uklad. K. T. Barantsev]. – K.: Rad. shkola, 1969. – 1052 s.
9. Dictionary of English Colloquial Idioms / [F. T. Wood, R. Hill]. – London: The Macmillan Press Limited. 1979. – 354 p.

Матеріал надійшов до редакції 27.03. 2013 р

Бечко Я. В. Аспекты внутренней формы фразеологизмов с ключевой лексемой англ. fire.

В статье анализируются особенности внутренней формы фразеологизмов, включающих полисемантическую лексику англ. fire, а также рассматриваются такие аспекты внутренней формы, как прозрачность, образность, метафорический и метонимический характер. Вияснено, каким образом внутрішня форма таких фразеологизмов соотносится с теми или іншими фразеологічними зв'язаними вторичними значеннями данної ключової лексики.

Bechko Y. V. Aspects of the Inner Form of Phraseological Units with the Key Lexical Component Eng. Fire.

The article analyzes the peculiarities of the inner form of idioms with English noun fire and considers such features of inner form as transparency, universality, metaphoric / metonymic nature and also its source. It is found out how the inner form of these phraseological units correlate with phraseological meanings of the key lexical component.